

Природний аспект безпеки: історико-філософська ретроспектива

Проаналізовані основні теоретичні джерела формування сучасних уявлень про проблему безпеки, починаючи з античних філософських надбань. Встановлено, що висловлені мислителями минулого висновки й рекомендації здатні надати значну методологічну допомогу в розробці сучасної філософської теорії безпеки.

Ключові слова: безпека, небезпека, загроза, соціум, природа.

Дзебань А.П. Природный аспект безопасности: историко-философская ретроспектива

Проанализированы основные теоретические источники формирования современных представлений о проблеме безопасности, начиная с античного философского достояния. Установлено, что выражены мыслителями прошлого выводы и рекомендации способны оказать значительную методологическую помощь в разработке современной философской теории безопасности.

Ключевые слова: безопасность, опасность, угроза, социум, природа.

Dzeban A.P. Natural aspect of safety: historical and philosophical retrospective view

The basic theoretical sources of forming of modern pictures are analyzed of problem of safety, since ancient philosophical property. It is set that expressed by the thinkers of the past conclusions and recommendations are able to give considerable methodological help in development of modern philosophical theory of safety.

Keywords: safety, danger, threat, society, nature.

Постановка проблеми. У сучасну епоху різко зросли загрози життю людей, існуванню самого людства. ХХ століття увійшло в історію як одне з найдраматичніших і кризових за весь час існування людства: дві світові війни; встановлення тоталітарних режимів; криза ідей прогресу, раціональності й гуманізму, що відрізняли впродовж сторіч європейську культуру і цивілізацію; грандіозні економічні катаклізми; стрімкий розвиток технологій, небачене зростання промислового виробництва і, в той же час, перетворення техніки із знаряддя людського розуму в джерело ядерної загрози, глобальної екологічної кризи, причину порушення екологічного балансу, виснаження природних ресурсів – ці та подібні їм явища породжували і продовжують породжувати кризове світовідчуття.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що подібна ситуація все більше привертає увагу філософів до вивчення проблеми безпеки. В даний час

йде процес формування нового напрямку філософських досліджень – теоретичне осмислення феномена безпеки. Цей напрям виник не на «порожньому» місці. У своїх теоретичних основах він спирається на ідеї й пізнавальні підходи, розроблені на попередніх етапах розвитку філософської думки.

Разом з тим, у переважній більшості сучасних наукових праць з проблем безпеки спостерігаються спроби почати розгляд вказаної проблеми на основі сучасних, «модних» методологічних підходів. Філософська ж спадщина в цій царині часто залишається поза увагою дослідників. Тому, *метою* даної статті є виявлення основних теоретичних джерел формування сучасних уявлень про проблему безпеки, актуалізація теоретичного досвіду, накопиченого в історії філософії, для вирішення сучасних пізнавальних проблем, пов'язаних з феноменом безпеки.

У сучасній науковій літературі утвердилася достатньо чітка диференціація природних і соціальних основ філософії безпеки. Вона виходить з поділу різного роду небезпек і загроз існуванню людини й соціуму на природні катастрофи і небезпеки, що продукуються діяльністю самої людини і соціальними групами [1-4]. Розглянемо власне природні підстави безпеки, для чого звернемося до досвіду осмислення даної проблеми в історії філософії.

Уже на ранніх етапах античної філософії утвердилося діалектичне сприйняття природних і соціальних явищ, яке витікає із зіставлення їх протилежних характеристик. Ще Геракліт вказував, що все існуюче постійно переходить з одного стану в інший. Йому належать знамениті слова: «Слід знати, що війна всезагальна, що правда є розбрат, і що все виникає через боротьбу і з потреби» [5, с. 48]. Стародавній філософ вважав, що виникнення і зникнення, життя і смерть, народження і загибель, буття й небуття пов'язані між собою, обумовлюючи й переходячи один в одного. Подібна установка уявляється досить плідною для розкриття суті безпеки шляхом її зіставлення з небезпекою.

Небезпека – протилежність безпеки, безпека означає відсутність небезпеки. Отже, для розуміння безпеки потрібно чітко уявляти характер

небезпеки, відсутньої у даному випадку. У цьому плані цікавою є думка Аристотеля, який, розробляючи концепцію послідовно об'єктивної телеології, вказував на те, що здатність предметів бути корисними (або шкідливими) для людини випадкова по відношенню до самих предметів. Мета будь-якого предмета в ньому самому – це реалізація «форми» [6-7].

Ця вказівка Аристотеля дозволяє виявити важливу межу, що відрізняє небезпеку, яка витікає з природних чинників, від небезпеки соціального характеру. Йдеться про відсутність цілеспрямованості, злого наміру природних чинників, що представляють небезпеку для людини і соціуму.

У розвитку елліністичної й римської філософії виявилася тенденція інтерпретувати безпеку як внутрішній душевний стан людини, як безтурботність духу, вивільнення від страху перед смертю і природою. Подоланню страху смерті повинні були сприяти раціональні міркування на кшталт: «Смерть не має до нас ніякого відношення; коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть наступає, то нас вже немає».

Для досягнення відчуття безпеки, на думку Епікура, людина повинна «самоусунутися» від тривог та небезпек і від суспільних і державних справ. Відповідно до цього, Епікур закликав своїх послідовників прожити життя «непомітно».

Подібна увага до психологічного аспекта безпеки є характерною для філософії цього періоду. Філософів стало більше цікавити не стільки питання про те, що є і як існує світ, скільки питання про те, як треба жити в цьому світі, щоб уникнути загрозливих з усіх боків лих. У філософії, за словами В.Асмуса, мудрець став вбачати діяльність і лад думки, що звільняють людину від лих, небезпек, від ненадійності, брехливості, від страху і хвилювань, якими така повне й зіпсоване життя [8].

Ця позиція знайшла своє вираження і у філософії школи скептиків, які вслід за своїм засновником Пірроном вважали, що мудрецем слід назвати тільки таку людину, яка знає і може допомогти зрозуміти, як навчитися жити. Мудрець, на думку скептиків, це той, хто прагне до щастя, а воно полягає у

незворушності й у відсутності страху і страждань.

Подібні філософські переконання сприяли формуванню уявлень про психологічні аспекти безпеки, пов'язувалися, перш за все, з ідеєю безтурботності (атараксією).

У період середньовіччя розуміння небезпеки стало зводитися, головним чином, до гріха. Гріх і покарання за нього стали сприйматися як головні небезпеки для людини. На думку Августина Блаженного, все суще (і саме тому, що воно існує) є благо. Зло не є субстанцією, воно є недоліком, псуванням субстанції, пороком і пошкодженням форми, небуттям. У протилежність цьому, благо є субстанція, «форма» зі всіма її елементами: виглядом, мірою, порядком. Джерелом буття, чистою формою, найвищою красою і джерелом блага виступає Бог.

З цих початкових установок логічно виходять два моменти, пов'язані з осмисленням проблеми безпеки. Перший з них – визначення джерела, походження самої небезпеки. Складність полягає в тому, що якщо світом управляє добрий, справедливий і всемогутній Бог, звідки ж тоді виникає зло, що є проявом небезпеки? Теоретичні спроби знайти відповідь на це питання одержали назву теодицеї, яка не втратила свого значення і в сучасній релігійній філософії.

Другий момент виявляється у вченні Августина про божественне визначення і про божественну благодать в її відношенні до волі людини. Суть цього вчення полягає в тому, що Адам і Єва до гріхопадіння володіли вільною волею. Але вони неправильно скористалися цією свободою і, як наслідок цього, після гріхопадіння втратили її і вже не могли не грішити. Своєю спокутною жертвою Христос надав можливість вибраним людям не грішити. Тим самим, Бог спонукав одних людей до добра, порятунку і блаженства, а інших – до зла, погібелі й мук. Августин вважає, що без зумовленої божественної благодаті людина не може мати доброї волі. Цю позицію він відстоює в запеклій полеміці з одним з церковних письменників – Пелагієм, який стверджує, що порятунок людини залежить від її власних етичних зусиль. Ідеї Августина з цього питання

породили широку й гостру дискусію, що тривала багато століть. Для теми, що розглядається нами, вказане коло проблем є цікавим у сенсі постановки питання про ступінь зумовленості природних небезпек.

На підставі вивчення теорій античних і середньовічних філософів можна зробити висновок про те, що питання про суть феномена безпеки не було безпосереднім об'єктом їх безпосередньої й пильної уваги. Значною мірою аналогічне положення збереглося і в Новий час. Це пояснювалося не відсутністю небезпек для людини в оточуючому її світі, а лише їх недостатньою теоретичною рефлексією.

Положення змінилося, коли ступінь впливу людини на оточуючу її природу зріс настільки, що став співставним зі зворотним впливом природних процесів на саму людину.

Людина – витвір природи, вона існує в природі, підпорядкована її законам, не може звільнитися від неї, не може вийти з-під її впливу. Як указував П.Гольбах: «Для істоти, створеної природою і обмеженого нею, не існує нічого, крім того великого цілого, частину якого вона складає, і впливи якого випробовує» [9, с. 59]. Але в процесі розвитку виробництва стала відбуватися зміна тих природних умов, в яких доводилося жити людині, що вело до небаченого раніше множення його сил, розвитку здібностей, засобів і способів праці. Як підкреслює К.Маркс: «Необхідність суспільно контролювати яку-небудь силу природи на користь господарства, необхідність використати або приборкати її за допомогою споруд крупного масштабу, зведених рукою людини, відіграє вирішальну роль в історії промисловості» [10, с. 522]. Одночасно і збільшився ступінь небезпеки для людини з боку природи.

Очевидний парадокс полягає в тому, що чим більшим є людський вплив на перебіг природних процесів, тим вищим є ступінь небезпеки з боку природних чинників. Цей парадокс став очевидним уже в XIX столітті. Ф.Енгельс писав з цього приводу: «Не будемо надто спокушатися нашими перемогами над природою. За кожен таку перемогу вона нам мстить. Кожна з

цих перемог має, правда, в першу чергу, ті наслідки, на які ми розраховували, але в другу і третю чергу зовсім інші, непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших» [11, с. 495].

Усвідомлення небезпеки з боку природи є характерним і для російського релігійного мислителя й філософа-футуролога М.Федорова, який прямо пише, що наш загальний ворог, «єдиний, скрізь і завжди властивий, що живе в нас і поза нами... Цей ворог – природа. Вона – сила, поки ми безсилі, поки ми не стали її волею. Сила ця сліпа, поки ми безрозсудні, поки ми не складаємо її розуму. Зайняті постійною ворожнечею і взаємним винищуванням, виконуючи ворожу нам волю, ми не помічаємо цього загального ворога і навіть поклоняємося перед ворожою нам силою, прихильність якої так само для нас шкідлива, як і ворожнеча» [12, с. 521].

Але природа, за М.Федоровим, для нас є ворогом тимчасовим, а другом вічним тому, що немає ворожнечі вічної, а усунення тимчасової є нашим завданням, завданням істот, наділених відчуттям і розумом. Він вбачає можливість гармонізації відносин природи і людини на основі розуму, обґрунтовує ідею того, що загальною, найважливішою справою всього людства є досягнення найголовнішої природної складової безпеки – безпеки з боку смерті.

Філософ вважає головним завданням людства, його «загальною справою» перемогу над смертю, досягнення людьми практичного безсмертя і повернення до життя (в буквальному розумінні) всіх поколінь людей, що раніше жили. Ця мета досяжна, на думку Федорова, через всебічний розвиток науки, відкриття таємниць космосу і здійснення, відповідно до одержаних знань, цілеспрямованого перевлаштування людського організму, з тим, щоб він міг існувати вічно. В результаті цього на Землі повинне встановитися суспільство, засноване на загальному братерстві і взаємодопомозі людей. Реалізація цього завдання веде до того, що природа в людині починає не тільки усвідомлювати себе, але й управляти собою; у людині вона досягає досконалості, або такого стану, досягнувши якого, вона вже нічого руйнувати не буде, все зруйноване в

епоху сліпоти відновить, воскресить.

Тим самим, М.Федоров теоретично змодельовав можливість досягнення людством стану безпеки, заснованої на подоланні головної небезпеки, загрозової людям, – небезпеки смерті. У цій моделі особливої уваги заслуговують три теоретичні установки: виділення головного пріоритету в системі небезпеки; диференціація небезпек випадкових і закономірних; спроба усвідомлення тимчасових параметрів небезпеки.

Подібний підхід одержав свій подальший розвиток у філософії В.Соловйова, який писав про те, що « ... поняття «людина» і «смертний» – синоніми. Вже у Гомера люди постійно протиставляють себе безсмертним богам саме як істоти, схильні смерті. Людина, усвідомлюючи неминучість смерті як істотну особливість свого дійсного стану, рішуче не хоче з нею миритися, аніскільки не заспокоюється на усвідомленні її неминучості. І в цьому, звичайно, вона має рацію. Тварина не бореться (свідомо) із смертю і, отже, не може бути нею переможена, і тому її смертність їй не в докір і не в характеристику; людина ж є, перш за все, і особливо «смертна», в сенсі того, що перемагається, долається смертю. А якщо так, то, це означає, що «надлюдина» повинна бути, перш за все, і особливо переможцем смерті, звільненим визволителем людства від тих істотних умов, які роблять смерть необхідною, і, отже, виконавцем тих умов, за яких можливо і зовсім не вмирати, або, померши, воскреснути для вічного життя» [13].

Дві останні вказані теоретичні установки М.Федорова набули достатньо широкого поширення у філософії російського космізму. К.Цюлковський прямо ставить питання про те, чи є матерія не випадковим явищем в космосі або вона випадкова, тобто, тимчасова і кінцева. Це питання він вважає найголовнішим, він переконаний, що без відповіді на нього відповіді на інші питання будуть невірними. Формулюючи своє розуміння відповіді на питання про тимчасовість матерії, він посилається на те, що речовина в космосі займає малий об'єм у порівнянні з об'ємом «порожнього» простору. Це свідчить, на його думку, про випадковість або тимчасовість речовини, оскільки все випадкове або тимчасове

має малу величину. З цього виходить, що коли-небудь природна речовина може «зникнути: або час її життя скінчиться, або, кажучи мовою фізики, вона може перетворитися у променеву енергію (тобто, повинно здійснитися те, що зараз ми називаємо повною анігіляцією матерії)» [14, с. 421-426].

Звичайно, К.Ціолковський не виводить з цього есхатологічних ідей. Він лише розвиває думку, що виникла ще в античний період у філософа мілетської школи Анаксимандра, який вважав, що все відокремилося від апейрона (першооснови світу) і повинне повернутися в нього, тому світ не вічний, але після його руйнування, з безмежного виділяється новий світ і так без кінця. Теоретично моделюючи розвиток подібного процесу К.Ціолковський виділяє чотири основні ери космічного буття людства: 1) ера народження, в яку вступить людство через декілька десятків років і яка продовжиться декілька мільярдів років; 2) ера становлення, ознаменована розселенням людства по всьому космосу (сотні мільярдів років); 3) ера розквіту людства (сотні мільярдів років); 4) ера термінальна займе десятки мільярдів років. «Під час цієї ери людство повністю відповість на питання: навіщо? – і визнає за благо включити в дію другий закон термодинаміки в атомі, тобто з корпускулярної речовини перетвориться на променеву. Що таке променева ера космосу – ми нічого не знаємо і нічого припускати не можемо» [14, с. 425-426].

К.Ціолковський, моделюючи майбутнє Всесвіту, припускає, що через мільярди років променева ера космосу знову перетвориться на корпускулярну, але це буде вже вищий рівень розвитку. У більш доконаному виді знов виникнуть сонця, туманності, сузір'я, планети і знову в космос прийде нова, більш довершена людина, щоб пройти через всі ери і нові мільярди років, а потім знов зникнути, перетворившись на променевий стан, але також вищого рівня. Пройдуть мільярди років, і знову з променів виникне матерія вищого порядку і з'явиться, нарешті, найновіша людина, яка буде розумом настільки вище за нас, наскільки ми вище за одноклітинний організм.

По суті справи, ці уявлення передують сучасній науковій гіпотезі розширення Всесвіту і виходять з переконання про те, що людський розум має

атрибутивний характер по відношенню до космосу, а, отже, безпеці людини як виду в природному аспекті не існує фатальної загрози.

Підводячи *підсумок* викладеному, слід зазначити, що питання про природний аспект безпеки людини не одержало свого окремого фундаментального висвітлення в історії філософії. Увагу дослідників було повернуто до розгляду специфіки загрозових для людини природних небезпек. У роботах, присвячених цій темі, виявлялося прагнення теоретично осмислити суть загрозових людині природних небезпек і виявити можливості їх подолання. Проте, висловлені мислителями минулого висновки й рекомендації здатні надати значну методологічну допомогу в розробці сучасної філософської теорії безпеки.

Список використаних джерел

1. Волобуев С.В. Философия безопасности социотехнических систем: информационные аспекты. – М.: Вузовская книга, 2004. – 359 с.
2. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір: монографія. – К.: ПАРАПАН, 2011. – 377 с.
3. Ковалев В.И. Безопасность: социально-биологические аспекты: Монография. – М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2001. – 316 с.
4. Федуняк С. Національна безпека України в контексті сучасних процесів у Європі та на пострадянському просторі // Національна безпека України. – К.: Стилос, 2004. – С. 81-90.
5. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / пер., общ. ред. и вст. статья М.А.Дынника. – М.: Госполитиздат, 1955. – 240 с.
6. Аврамова М.А. Учение Аристотеля о сущности. – М.: Изд-во МГУ, 1970. – 68 с.
7. Печурчик Ю.Ю. Телеология Аристотеля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.plato.spbu.ru/CONFERENCES/2005/07.pdf>
8. Асмус В.Ф. Античная философия: (история философии) / 4-е изд. – М.: Высшая школа, 2009. – 400 с.
9. Гольбах П.А.Д. Избранные произведения в 2-х т. [пер. с фр.] / Под общ. ред. и со вступ. стат. Х.Н.Момджяна. – М.: Соцэкгиз, 1963. – Т. 1. – 720 с.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 23. – М.: Политиздат, 1962. – 908 с.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 20. – М.: Политиздат, 1961. – 828 с.
12. Федоров Н.Ф. Сочинения / Вступит. статья, примеч. и сост. С.Г.Семеновой. – М.: Мысль, 1982. – 711 с.
13. Соловьев В.С. Идея сверхчеловека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/soloviev/sverhchel.html>.

14. Циолковский К.Э. Грезы о Земле и небе / Послесл., примеч., сост., подгот. текстов Ю.М.Медведев. – Тула: Приок. кн. изд-во, 1986. – 447 с.